

УДК 159.947.5

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.6>

О. В. Камінська

доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної психології та психодіагностики
Рівненський державний гуманітарний університет

ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ НИЗЬКОЇ САМООЦІНКИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті розглядається проблема низької самооцінки в дітей молодшого шкільного віку та визначаються її детермінанти. Особлива увага приділяється аналізу стилю виховання та батьківського ставлення до самооцінки дітей цього віку. Підкреслено, що проблема низької самооцінки в дітей залишається актуальною, оскільки перешкоджає гармонійному розвитку особистості та призводить до різноманітних характерологічних деформацій, зумовлюючи виникнення в подальшому невпевненості в собі, тривожності та надмірної сором'язливості, що негативно впливає на процес соціалізації особистості та викликає ознаки соціально-психологічної дезадаптації.

Метою роботи є дослідження впливу стилю батьківського ставлення на виникнення низької самооцінки в дітей молодшого шкільного віку. Виконуються такі завдання: узагальнення теоретичних даних щодо проблеми низької самооцінки в молодшому шкільному віці; підбір психодіагностичного інструментарію, який дозволяє визначити вплив батьківського ставлення на виникнення низької самооцінки в дітей; визначення на основі теоретико-емпіричного аналізу впливу стилю батьківського ставлення на виникнення низької самооцінки в дітей молодшого шкільного віку.

Під час проведення емпіричного дослідження використано методiku дослідження самооцінки (Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М. Прихожан) та опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін).

Встановлено, що феномен самооцінки в молодшому шкільному віці характеризується нестійкістю та в значній мірі залежить від оцінок інших людей, зокрема батьків. Емпіричним шляхом виявлено, що однією з детермінант, які впливають на формування самооцінки в молодшому шкільному віці, є стиль батьківського ставлення. Зокрема, становленню високої самооцінки сприяє прийняття дитини батьками та кооперація з нею. Виникнення низької самооцінки пов'язане з відторгненням дитини, демонстрацією при взаємодії з нею надмірного авторитаризму, приписуванням дитині інфантильності, нездатністю батьків відділити власне «Я» від «Я» дитини.

Для оптимізації самооцінки дитини доцільно проводити сімейне консультування з метою психологічної просвіти батьків та вироблення в них більш конструктивних стилів виховання та стратегій побудови взаємодії з дитиною. Діти з низькою самооцінкою можуть бути включені у тренінгові групи. Доцільно також застосовувати індивідуальну форму роботи з дитиною, використовуючи техніки ігротерапії, казкотерапії чи арттерапії.

Ключові слова: невпевненість у собі, тривожність, самовідторгнення, самоставлення, «Я-концепція».

Постановка проблеми. На сьогодні проблема низької самооцінки в дітей залишається актуальною, оскільки вона перешкоджає гармонійному розвитку особистості та призводить до різноманітних характерологічних деформацій, зумовлюючи виникнення в подальшому невпевненості в собі, тривожності та надмірної сором'язливості, що негативно впливає на процес соціалізації особистості та викликає ознаки соціально-психологічної дезадаптації. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження чинників, які впливають на формування низької самооцінки, з метою розробки стратегій недопущення деструктивних зрушень у структурі «Я-концепції» особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молодший шкільний вік є важливим етапом у становленні та формуванні самооцінки дитини, оскільки його основним змістом є оволодіння

навичками орієнтації у своєму внутрішньому світі, здатністю співвідносити загальні і часткові ролі, усвідомлювати й оцінювати своє місце в соціумі через особливості стосунків з іншими, спроможність організувати свою поведінку відповідно до цих критеріїв, виявляти та оцінювати моральні аспекти поведінки інших людей та своєї, адекватно реагувати на впливи інших людей [1].

Зі вступом дитини до школи її самосвідомість набуває нового рівня, що проявляється як внутрішня позиція – психологічне відображення об'єктивної системи взаємин з оточенням. Остаточо сформована позиція школяра поєднує орієнтацію на соціальні й власне навчальні моменти шкільного життя [2].

Самооцінка – це оцінка людиною самої себе, своїх якостей, можливостей, здібностей, особливостей діяльності. Вона є результатом зіставлення

своїх якостей із певними еталонами. Самооцінка формується в єдності двох її складових: раціональної, яка відображає знання про себе, і емоційної, яка відображає те, як дитина сприймає й оцінює ці знання. Самооцінка відображає особливості усвідомлення своїх вчинків і дій, мотивів і цілей, уміння побачити й оцінити свої можливості і здібності [3].

Самооцінка молодших школярів впливає на їх вчинки, а також на міжособистісні контакти. Вона відзначається періодом усвідомлення самого себе, особистісної мотивації та потреб серед інших індивідів. Тому дуже важливо в цьому віці закласти базис для формування адекватної самооцінки, що неодмінно дозволить дитині правильно оцінювати себе, свої сили й можливості, самостійно ставити перед собою цілі та завдання [4].

Варгата О.В. та Міхеєва Л.В. виділяють такі критерії самооцінки молодших школярів: когнітивний (уявлення молодших школярів про самооцінку; наявність знань про еталони, з якими порівнюється, оцінюється діяльність і її результати; застосування особистісної рефлексії; прагнення до самопізнання); мотиваційно-ціннісний (потреба в діяльності самооцінювання; інтерес до діяльності самооцінювання; ставлення до себе та інших членів колективу; мотиви саморозвитку, самопізнання, самореалізації); діяльнісно-практичний (володіння різними способами самооцінювання; здатність до розгорнутої, диференційованої самооцінки; спрямованість до виконання завдань творчого характеру; здатність співпереживати та до прийняти позиції інших) [1].

На думку Варгати О.В. та Міхеєвої Л.В., високий рівень самооцінки характеризується достатньою повнотою володіння як декларованими, так і процедурними знаннями. Учень уміє самостійно обрати еталон і критерії оцінювання, знає операційний склад оціночних дій, виявляє загальні підходи застосування оціночних умінь, критично оцінює свої можливості, проявляє прагнення до вдосконалення своїх оцінних умінь [1].

Середній рівень вирізняється частковою або мінімальною повнотою володіння знаннями, критерії й еталони оцінювання визначаються за допомогою вчителя. Школяр знає, як оцінювати, але оціночні дії вирізняються хаотичністю, не завжди може сформулювати своє судження, надати змістовну оцінку, не завжди критично ставиться до зовнішніх оцінок [1].

Низький рівень характеризується мінімальною повнотою знань. Учень не орієнтується в системі еталонів і критеріїв оцінювання, не може пояснити, як оцінювати роботу або відповідь, уникає здійснення оцінювання, оскільки не здатний співвіднести об'єкт оцінювання з еталоном, не може пояснити своєї позиції, завжди погоджується з будь-якими зауваженнями, не може оцінити

складність завдання, цілком залежить від допомоги вчителя [1].

Існують різні погляди на чинники, які зумовлюють формування низької самооцінки. Так, Казаннікова О.В. пов'язує низьку самооцінку із проявами психогенної дезадаптації, яка розглядається як утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до соціальних умов у формі порушень поведінки, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, деформацій в особистісному розвитку [5].

Чаусова Т.В. стверджує, що низька самооцінка часто поєднується з тривожністю дитини. Однією із причин тривожності є завищені вимоги до дитини, негнучка, догматична система виховання, яка не враховує власну активність дитини, її інтереси, здібності і схильності. У зв'язку з порушенням розвитку самооцінки та появою тривожності в дітей можливе порушення функції пристосування як відповіді на зміни звичного укладу життя, типу або структури внутрішньосімейних взаємин. Адекватна самооцінка стимулює навчальну активність молодших школярів, їхнє прагнення поліпшувати досягнені результати. Успіхи в навчанні сприяють розвитку самооцінки молодшого школяра, а самооцінка впливає на рівень успішності через механізми очікувань, домагань, мотивації та впевненості у своїх силах [2].

Низька самооцінка підриває впевненість у своїх силах і формує низький рівень домагань та очікувань, а низька успішність знижує самооцінку. Включення учнів у різні види діяльності (навчальну, суспільно корисну, виконання рольових функцій у класі тощо) має відбуватися на основі поступового ускладнення завдань і забезпечення їх доступності [2].

Кошинська Л.О. та Гуріна З.В. стверджують, що самооцінка в молодшому шкільному віці залежить від ставлення до дитини вчителя та успішності її навчання. Формування самооцінки триває у шкільні роки: конкретні оцінки вчителів і оточення, успіхи в навчанні мають сприяти формуванню адекватної самооцінки. Навчальна успішність стає чи не головним критерієм оцінювання особистості школяра. Разом з оцінкою вчителя та батьківським ставленням, навчальна успішність є вагомим чинником формування самооцінки школяра та його соціального статусу [4].

Вплив на самооцінку успішності навчання також підкреслюють Калюжна Є.М. та Швергіна М.В. Вони стверджують, що самооцінка молодших школярів ще далеко не самостійна, над нею тяжіють оцінки інших людей, насамперед оцінки вчителя. В успішних учнів формується, як правило, висока, часто завищена самооцінка, в дітей з низькою успішністю – переважно занижена. Останні емоційно переносять низьку оцінку їх діяльності та якостей особистості. Виникають

конфліктні ситуації, які посилюють емоційну напругу, хвилювання й розгубленість дитини. У них поступово починає розвиватися невпевненість у собі, тривожність, боязкість, вони погано почуваються серед однокласників, насторожено ставляться до дорослих [3].

Незважаючи на значну кількість публікацій, які стосуються проблеми низької самооцінки в молодшому шкільному віці, психологічні детермінанти, що зумовлюють формування цієї характеристики, в сучасній науці вивчені недостатньо.

Мета статті: дослідити вплив стилю батьківського ставлення на виникнення низької самооцінки в дітей молодшого шкільного віку.

Завдання роботи:

1. Узагальнення теоретичних даних щодо проблеми низької самооцінки в молодшому шкільному віці.

2. Підбір психодіагностичного інструментарію, який дозволяє визначити вплив батьківського ставлення на виникнення низької самооцінки в дітей.

3. Визначення на основі теоретико-емпіричного аналізу впливу стилю батьківського ставлення на виникнення низької самооцінки в дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилось в загальноосвітній школі № 18 міста Рівного та охопило 50 осіб віком від 7 до 9 років та їх батьків (84 особи). Використано методику досліджування самооцінки (Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М. Прихожан) та опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін).

У процесі роботи використовувалась методика дослідження самооцінки (Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М. Прихожан). Було встановлено, що високий рівень самооцінки притаманний 22% дітей, середній – 62%, низький – 16%.

Респондентам із високою самооцінкою притаманна впевненість у собі, віра у свої сили, стабільність ставлення до себе, що в незначній мірі залежить від оцінок оточення, зокрема інших дітей. Такі досліджувані не бояться пробувати себе в нових видах діяльності, виконувати завдання високого рівня складності, оскільки орієнтовані на позитивний результат. Також вони меншою мірою орієнтовані на похвалу чи критику вчителя або батьків, здатні зберігати віру в себе при невдачах, схильні акцентувати увагу на позитивних рисах власної особистості.

Діти із середнім рівнем самооцінки хоча і зберігають в основному позитивне самоставлення, часто втрачають впевненість у собі при негативних результатах діяльності, а критика дорослих здатна похитнути їх віру у власні сили. Також на їх самооцінку впливають негативні оцінки ровесників, що призводить до втрати впевненості в собі, появи сумнівів щодо власних можливостей.

Респондентам із низькою самооцінкою властива невпевненість у собі, нестійкість уявлень про себе, що значною мірою піддаються змінам під впливом оцінок оточуючих, зокрема значущих дорослих. При цьому негативні висловлювання інших швидко призводять до виникнення почуття безпорадності та залежності, в той час як позитивні оцінки дозволяють підняти самооцінку лише незначною мірою. У такий спосіб, «Я-концепція» дитини наповнена в основному характеристиками, які вона сприймає як недоліки, що супроводжується високою тривожністю та проявами соціально-психологічної дезадаптації.

Для встановлення впливу ставлення батьків до дитини на її самооцінку використовувався опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін). Отримані результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок типу батьківського ставлення та самооцінки дитини (%)

Стилі	Рівні	Високий рівень самооцінки	Середній рівень самооцінки	Низький рівень самооцінки
Прийняття		52	30	–
Відторгнення		–	–	34
Кооперація		48	52	–
Симбіоз		–	12	22
Авторитарна гіперсоціалізація		–	6	32
Маленький невдаха		–	–	12

Отримані результати вказують на те, що висока самооцінка дитини пов'язана з використанням батьками у процесі виховання стилю «Прийняття» та «Кооперація».

Стиль «Прийняття» полягає в тому, що дитина приймається батьками такою, яка вона є, з усіма перевагами та недоліками. Батьки демонструють повагу до особистості дитини, не прагнуть кардинально її змінити, однак намагаються при цьому розвинути її сильні сторони. Дитина може обирати той вид позакласної діяльності, який їй подобається, при цьому в батьків відсутнє прагнення реалізувати за рахунок дитини свої амбіції. Батьки, яким притаманний такий тип виховання, поважають індивідуальність дитини, приділяють їй достатньо часу та уваги, прагнуть створити для неї розвивальне середовище, що найбільшою мірою відповідає інтересам дитини.

Стиль «Кооперація» передбачає побудову стосунків із дитиною на рівних, демонстрацію поваги до неї, визнання як особистості. Такі батьки завжди готові допомогти дитині, однак не

виконують роботу за неї, а лише направляють, дозволяючи самій сформувані необхідні навички. Батьки часто хвалять дитину, звертаючи увагу на ті види чи елементи діяльності, які їй добре вдаються, формуючи таким чином віру в свої можливості та впевненість у собі. Відсутня тенденція до порівняння своєї дитини з іншими дітьми. Її успіхи порівнюються з тим рівнем виконання діяльності, який був притаманний їй раніше, що знижує тенденцію до суперництва, однак створює при цьому основу для особистісного росту.

Середній рівень самооцінки притаманний дітям батьки яких використовують такі стилі: «Кооперація», «Прийняття», «Симбіоз» та «Авторитарна гіперсоціалізація».

Стиль «Симбіоз» передбачає злиття «Я» батьків та «Я» дитини, що викликає в останньої почуття залежності, безпорадності та невпевненості. Такі батьки не дозволяють дитині проявити самостійність, виконують діяльність замість неї, у процесі розповіді про дитину використовують займенник «ми» та самі відповідають на питання адресовані дитині. Таким батькам властива постійна тривога за дитину, що змушує їх обмежувати її самостійність, а прагнення дитини до набуття певної автономії викликає значний супротив із боку батьків. Прагнення захистити дитину від життєвих труднощів призводить до демонстрації гіперопіки, що зумовлює формування в неї пасивної життєвої позиції. Вона не намагається вирішити труднощі, які виникають, очікуючи, що за неї це зроблять батьки. Усе це викликає тенденцію до заниження самооцінки, оскільки батьки постійно, свідомо чи несвідомо, транслиють дитині, що без них вона не впорається із проблемами та не виконає діяльність так якісно, як це можуть зробити вони.

Батьки, яким притаманний стиль «Авторитарна гіперсоціалізація», схильні до надмірного контролю за дитиною, вони вважають, що їх позиція є єдиноправильною, не прислуховуються до бажань та думок дитини, оскільки переконані, що «їм видніше, як краще». При такому стилі виховання дитина не має права голосу, не сприймається, як повноправний член сім'ї, стосовно неї застосовуються жорсткі форми покарання. Це призводить до зниження самооцінки, появи невпевненості в собі, зневір'я у власних силах.

Низький рівень самооцінки пов'язаний із використанням їх батьками таких стилів: «Відторгнення», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Симбіоз» та «Маленький невдаха».

Стиль «Відторгнення» супроводжується неприйняттям особистості дитини, демонстрацію проявів гіпоопіки, нехтуванням її потребами та інтересами. При оцінці дитини батьки концентруються на її недоліках, звертають увагу дитини на її невдачі, а досягнення знецінюють. Відбувається постійне порівняння з іншими «хорошими» дітьми.

Це призводить до появи в дитини комплексу неповноцінності та значного зниження самооцінки. В «Я-концепції» дитини переважають негативні характеристики, спостерігається значний розрив між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», що ускладнює процес соціалізації та соціально-психологічної адаптації.

Стиль «Маленький невдаха» передбачає тенденцію до сприйняття батьками дитини як інфантильної, що відстає від однолітків в особистісному розвитку. Це породжує бажання батьків захистити дитину шляхом практично повного обмеження її самостійності. Дитина сприймається як неспроможна прийняти правильне рішення, впоратись із найменшою проблемою, відстояти свої інтереси при взаємодії з однолітками. Таке ставлення викликає в дитини підвищення тривожності та формування невпевненості, оскільки батьки постійно навіюють дитині, що без них вона не впорається з тим, що їх однолітки з легкістю виконують самі. Це призводить до уникнення проявів самостійності та формування надмірної залежності від батьків.

Висновки і пропозиції. Узагальнення поглядів на феномен самооцінки в молодшому шкільному віці дозволяє розглядати його як такий, що характеризується нестійкістю та значною мірою залежить від оцінок інших людей, зокрема батьків. Емпіричним шляхом встановлено, що однією з детермінант, які впливають на формування самооцінки в молодшому шкільному віці, є стиль батьківського ставлення. Зокрема, становленню високої самооцінки сприяє прийняття дитини батьками та кооперація з нею. Виникнення низької самооцінки пов'язане з відторгненням дитини, демонстрацією при взаємодії з нею надмірного авторитаризму, приписуванням дитині інфантильності, нездатності батьків відділити власне «Я» від «Я» дитини.

Отже, для оптимізації самооцінки дитини доцільно проводити сімейне консультування з метою психологічної просвіти батьків та вироблення в них більш конструктивних стилів виховання та стратегій побудови взаємодії з дитиною. Разом із тим діти з низькою самооцінкою можуть бути включені в тренінгові групи. Доцільно також застосовувати індивідуальну форму роботи з дитиною, використовуючи техніки ігротерапії, казкотерапії чи арттерапії.

Перспективним напрямком дослідження є розробка програми корекції низької самооцінки в дітей молодшого шкільного віку із залученням їх батьків.

Література:

1. Варгата О.В., Міхеєва Л.В. Психологічні особливості формування самооцінки молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 64. Т. 1. С. 70–74.

2. Чаусова Т.В. Вплив тривожності на самооцінку в дітей молодшого шкільного віку. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 3. С. 159–164.
 3. Калюжна Є.М., Шевергіна М.В. Особливості взаємозв'язку самооцінки і тривожності у молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. Ч. 2., 2. С. 17–22.
 4. Кошинська Л.О., Гуріна З.В. Особливості самооцінки молодшого школяра. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 226–229.
 5. Казаннікова О.В. Психолого-педагогічна характеристика причин та проявів психогенної дезадаптації в дитинстві. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості*: зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. Херсон, 2019. С. 103–106.
-

Kaminska O. V. Determinants of low self-assessment in younger school age

The article deals with the problem of low self-esteem in young school children and determines its determinants. Particular attention is paid to the analysis of parenting style and parental attitudes towards self-esteem of children of this age. It is emphasized that the problem of low self-esteem in children remains urgent, since it impedes the harmonious development of the personality and leads to various characterological deformities, causing the appearance of further self-doubt, anxiety and excessive shyness, which negatively affects the socialization process of socialization. psychological maladaptation.

The aim of the study is to investigate the influence of parenting style on low self-esteem in young school children. The following tasks are performed: generalization of theoretical data on the problem of low self-esteem in early school age; selection of psychodiagnostic tools to determine the influence of parental attitudes on the occurrence of low self-esteem in children; determination based on theoretical and empirical analysis of the influence of parenting style on the appearance of low self-esteem in young school children.

In conducting empirical research, the technique of self-esteem research (Dembo-Rubinstein in modification by A.M. Prikhoyan) and the questionnaire of parental attitude (A.Ya. Varga, V.V. Stolin) were used.

It has been established that the phenomenon of self-esteem in young school age is characterized by instability and largely depends on the evaluations of other people, including parents. Empirically, it has been found that one of the determinants that influence the formation of self-esteem in younger school age is the style of parenting. In particular, the development of high self-esteem is facilitated by the adoption and cooperation of the child by the parents. Low self-esteem is associated with child rejection; demonstration of over-authoritarianism when interacting with it; attribution to the infant; parents' inability to separate the self from the child's self.

In order to optimize the self-esteem of the child, it is advisable to conduct family counseling in order to educate parents and develop more constructive parenting styles and strategies for building interaction with the child. Children with low self-esteem can be included in training groups. It is also advisable to use an individual form of work with the child, using the techniques of play therapy, fairytale therapy or art therapy.

Key words: self-doubt, anxiety, self-rejection, self-concept, "I-concept".